

Heggenmussen in Leek, plaatselijke vogels of doortrekkers uit het noorden?

Klaas Koopman

Talrijk maar onopvallend, zo kan het voorkomen van de Heggenmus *Prunella modularis* in Nederland het best gekarakteriseerd worden. In Groningen broedt de soort in vrijwel de gehele provincie (SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002) met de grootste dichtheden in tuinen en parken in bebouwde gebieden (Boekema 2016). De Nederlandse broedvogels worden geacht standvogel te zijn (SOVON 1987) of slechts voor een klein gedeelte tot in België weg te trekken (Bijlsma et al. 2001). In de trektijd trekken vogels uit Scandinavië over ons land (Bijlsma et al. 2001). Ook in Leek lijkt sprake van doortrek in de herfst, maar de meldingen van geringde vogels bevestigen dit beeld niet. Deze bijdrage probeert hierin duidelijkheid te brengen.

Materiaal en methode

Voor dit onderzoek werden vogels gevangen voor het wetenschappelijk ringonderzoek in de tuin van perceel Diligencelaan 11 te Leek, Zuidwest-Groningen. Zie voor een beschrijving van de vanglocatie Koopman (2016). Voor het vangen werd gebruik gemaakt van 1 of 2 mistnetten en soms een zeefval en een slagnet. Heggenmussen werden niet specifiek gelokt met voer, maar ze kwamen wel af op het voer voor mezen en vinkachtigen. Wel werden ze vanaf 2004 gelokt met geluid. Dit werkt alleen goed in augustus – oktober; daarbuiten, ook tijdens de voorjaarstrek, wordt niet op geluid gereageerd (Hudde & Vohwinkel 1997). In dit artikel wordt de jaargrens gelegd bij 1 juni (2015 bijvoorbeeld loopt van

1 juni 2015 tot 1 juni 2016) waardoor in elk jaar gerekend wordt met dezelfde groep oude en jonge vogels. Dit is met uitzondering van 14 jonge vogels uit mei: 4 uit de eerste decade, 3 uit de tweede en 7 uit de derde decade. Tussen 1 juni 1989 en 1 juni 2018 werden 1467 ongeringde en 2 elders geringde Heggenmussen gevangen, totaal 1469 individuen (nieuwe vogels). De eerste vangst van een elders geringde vogel is in de berekeningen meegenomen als een ongeringde vogel waarbij de eerste vangst als ringdatum is gerekend. Genoemde 1469 vogels leverden 66 eigen terugvangsten op in een volgend jaar (elk individu is per jaar eenmaal gerekend) en 320 in hetzelfde jaar (alle vangsten meegerekend). Naast de eigen terugvangsten op de ringplaats werden 21 Heggenmussen uit Leek door

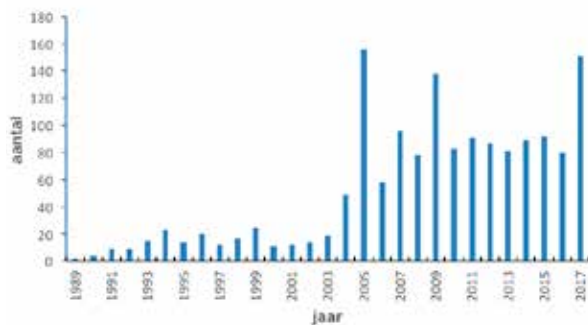

Figuur 1. Heggenmussen, links juveniel ex van 18 augustus 2018 en rechts adult ex van 7 augustus 2018, beide in Leek.

derden gemeld via het Vogeltrekstation te Heteren/Wageningen. Van vrijwel alle in Leek gevangen vogels werd onder andere het gewicht bepaald tot op 0,1 gram. Ook meegenomen zijn twee ringmeldingen van Heggenmussen bij Aduard (een vangst van een geringde vogel en een melding van elders). Voor analyse waren daarvoor beschikbaar 3 elders geringde vogels en 22 ringmeldingen via het Vogeltrekstation.

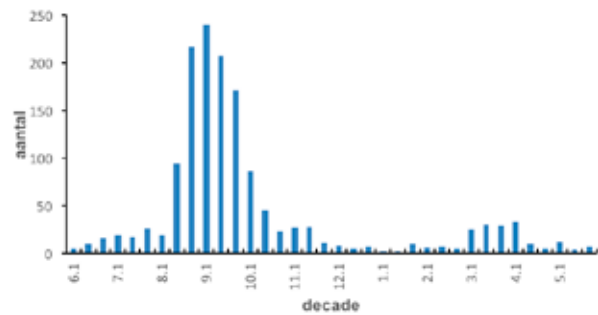
Jonge Heggenmussen zijn in de hand na het vliegvlug worden in hun bonte juveniele kleed korte tijd goed van oude vogels te onderscheiden. Na de rui van het juveniele kleed zijn de oogkleur en schedelverbening de enige zekere kenmerken voor leeftijdsbepaling. Geslachten kunnen alleen tijdens de broedtijd aan de vorm van de cloaca en de omvang van de broedvlek worden onderscheiden (Svensson 1992). Om ethische redenen wordt het kenmerk van schedelverbening niet gebruikt. Jonge Heggenmussen hebben een matbruine of grijsbruine iris. In de loop van de herfst verkleurt de iris naar de roodachtig bruine kleur van oude vogels (figuur 1). Ook dit kenmerk is derhalve maar tijdelijk bruikbaar. Het overgrote deel van de vogels dat in juni – oktober werd gevangen was op basis van de kleur van de iris jong. Buiten deze periode moest het merendeel van de Heggenmussen als volgroeid worden geringd. Gelet op alle beperkingen wordt in dit artikel geen onderscheid gemaakt tussen oude en jonge vogels en tussen mannen en vrouwen.

Resultaten

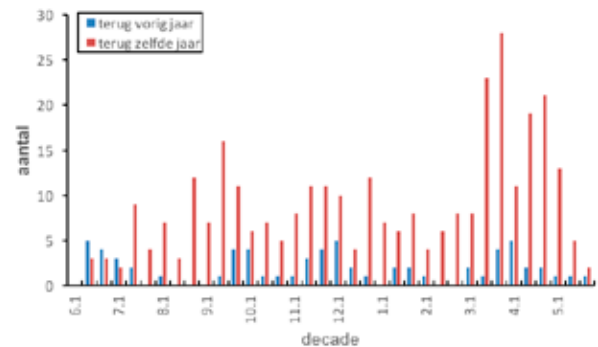

Figuur 2. Aantal per jaar gevangen Heggenmussen (ongeringd en met vreemde ring) en terugvangsten uit voorgaande jaren in Leek in 1989 – 2017. Elk individu is per jaar eenmaal meegeteld.

In figuur 2 is het aantal per jaar gevangen Heggenmussen gegeven waarbij elk individu eenmaal is meegeteld. Nadat de begroeiing van de tuin op gang was gekomen, vertoonde het aantal gevangen Heggenmussen van 1991 tot en met 2003 weinig schommelingen van 9 in 1991 en 1992 tot 25 in 1999. Het betreft in hoofdzaak

Figuur 3a. Aantal per decade nieuw gevangen Heggenmussen in Leek tussen 1 juni 1989 en 1 juni 2018.

Figuur 3b. Aantal per decade teruggevangen Heggenmussen in Leek tussen 1 juni 1989 en 1 juni 2018.

spontaan in de mistnetten gevlogen vogels. Vanaf 2004 werd gewerkt met geluid. De gevangen aantallen gingen naar een hoger niveau, maar bleven afgezien van de piekjaren 2005, 2009 en 2017 zonder trend redelijk constant van minimaal 51 in 2004 tot maximaal 97 in 2007. In de drie piekjaren werden respectievelijk 156, 138 en 151 Heggenmussen gevangen. Verschillen tussen de jaren kunnen natuurlijk zijn zoals broedsucces, maar zullen hier vooral veroorzaakt worden door weersinvloeden, vanginspanning en inzet van geluid.

De vangsten kenden voor nieuwe vogels een najaars- en een voorjaarspiek (figuur 3a). De najaarspiek liep van de tweede augustusdecade tot en met de eerste oktoberdecade. De veel kleinere voorjaarspiek liep van de eerste maartdecade tot en met de eerste aprildecade. In de meeste decades werden tussen 1 en 5 Heggenmussen van voorgaande jaren teruggevangen, maar opvallend genoeg was dat nul in de drie decades met de hoogste aantallen nieuwe vogels van de najaarspiek (figuur 3b). Tijdens de kleine voorjaarspiek waren er wel relatief veel terugvangsten van voorgaande jaren. Rond de jaarwisseling werden nauwelijks nieuwe vogels gevangen, maar vooral vogels die eerder in het jaar al waren geringd. Dat gold ook voor de voorjaarspiek en de decades daarna.

		terugvangmaand												
		jan	feb	mrt	apr	mei	jun	jul	aug	sep	okt	nov	dec	totaal
	geringd													
ringmaand	jan	3	1	1	2	1					1	2	1	9
	feb	4	1		1	2					1	1	1	7
	mrt	5	1		1	2	1				1	1		7
	apr	1				1								1
	mei	2	1			1	1	2			1			6
	jun	1				1	1							1
	jul	3			1	2	3	1	2					10
	aug	5	1	2	1	1	2			2				9
	sep	9	1		2	3	1	2	1	1	2		4	20
	okt	7	3	2	1	4	1	1	2		2	1	3	22
	nov	6	1	1	1	1						1	3	11
	dec	2	2									1		4
	totaal	48	12	6	10	17	8	7	7	1	7	7	14	107

Tabel 1. Terugvangsten van Heggenmussen in een volgend jaar waarbij elke maand van terugvangst, ook in het jaar van ringen, eenmaal is opgenomen. Het groene vierkant is gerekend als broedseizoen.

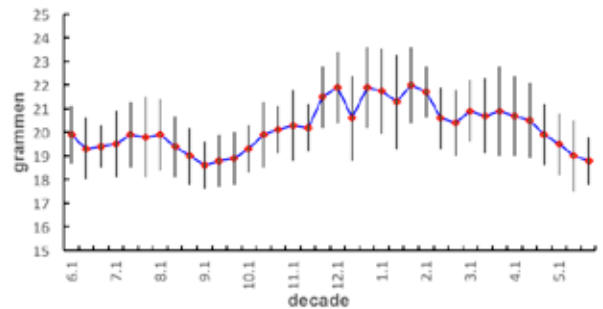
Er zijn 66 terugvangsten van Heggenmussen in volgende jaren. Het gaat hierbij om 48 individuen; de overige 18 terugvangsten betreffen vogels die in meer dan één jaar werden teruggevangen. In tabel 1 zijn deze terugvangsten vermeld. De aanname is dat Heggenmussen die in een volgend jaar worden teruggevangen plaatselijke vogels zijn. De kans een doortrekker in twee of meer verschillende jaren te vangen wordt als verwaarloosbaar klein beschouwd. Daarom zijn in tabel 1 alle maanden opgenomen waarin deze vogels ook in Leek werden aangetroffen, inclusief in het jaar van ringen. De eerste aprildecade valt in de voorjaarspiek. Vogels gevangen in deze decade en in volgende jaren teruggevangen gaven ook alle terugvangsten in andere decades waardoor niet aannemelijk is dat hierbij doortrekkers zaten. De vogels gevangen in april – juli kunnen dan ook beschouwd worden als plaatselijke broedvogels. Wat opvalt in tabel 1 is dat van de zeven Heggenmussen die geringd zijn in april – juli er slechts vier terugvangsten van buiten deze periode waren. Daarentegen waren er van de 41 vogels geringd buiten april – juli 25 terugvangsten in april – juli.

De kans een Heggenmus terug te vangen lijkt niet groot. Sommige vogels werden in een volgend jaar

nummer	leeftijd bij ringen	ringdatum	terugvangdata	bijzonderheden
1	volgroeid	4-10-04	18-1-06, 7-4-07	alleen op deze data
2	jong	5-6-05	17-06-09	alleen op deze datum
3	jong	10-9-06	29-9-10	alleen op deze datum
4	jong	13-9-11	23-6-14	alleen op deze datum
5	jong	7-9-15	28-11-17	alleen op deze datum
6	jong	11-9-15	29-11-17	alleen op deze datum
7	jong	8-10-11	8-7-12, 18-4-14, 22-9-15	plus op 7 tussenliggende data
8	jong	31-7-12	21-3-14, 18-6-15	plus op 9 tussenliggende data
9	jong	19-8-12	30-1-14, 25-3-15, 14-5-16	plus op 3 tussenliggende data
10	jong	22-9-13	9-8-14, 27-6-15, 5-7-16, 24-6-17, 23-3-18	plus op 16 tussenliggende data

Tabel 2. Ring- en terugvangdata van enkele Heggenmussen.

maar eenmaal gevangen, soms met een tussenpoos van enkele jaren. In tabel 2 zijn hiertoe de opmerkelijkste terugvangsten gegeven.

Figuur 4. Gemiddelde gewichten van Heggenmussen per decade gevangen in Leek tussen 1 juni 1989 en 1 juni 2018. Gegeven zijn het gemiddelde +/- de standaardafwijking.

Van begin juni tot begin augustus lagen de gemiddelde gewichten tussen 19,3 en 19,9 gram (figuur 4). Daarna was er een vrij scherpe daling naar 18,6 gram in de eerste decade van september, de top van de najaarspiek in de vangsten. Vervolgens stegen de gemiddelde gewichten weer geleidelijk tot 22,0 gram in de eerste decemberdecade. Afgezien van een merkwaardig dipje in de tweede decemberdecade bleven de gewichten tot begin februari behoorlijk constant op dit hoge niveau. Van de eerste naar de tweede decade van februari daalde het gemiddelde gewicht ineens van 21,7 naar 20,6 gram om vervolgens tot half april ongeveer op dit peil te blijven, hoewel vanaf eind maart al een geleidelijke daling inzette die doorging tot eind mei.

In een straal van vijf kilometer rond Leek werden 14 Heggenmussen gemeld (figuur 5). Daarnaast waren er acht meldingen tussen 10 en 25 kilometer vanaf Leek en Aduard. De twee verste meldingen waren 25 kilometer vanaf Leek. De eerste kwam uit Den Aniel. Het betreft een jonge vogel die op 23 augustus 2009 in Leek werd geringd en op 8 oktober 2010 in Den Aniel werd gevangen en losgelaten. Volgens de vinder was de vogel de hele zomer al aanwezig geweest. De andere vogel werd

Figuur 5. Ringmeldingen van Heggenmussen die betrekking hebben op Leek (rood) en Aduard (blauw) en gemeld zijn in Noord-Nederland. De twee vierkanten geven de onderzoeksplaatsen Leek (rood) en Aduard (blauw) aan. Om alle meldingen rond Leek zichtbaar te maken zijn deze soms iets verschoven.

30 augustus 2017 als jonge vogel geringd in Leek en 19 september 2017 door een ringer gevangen in Lippenhuizen.

Slechts drie ringmeldingen kwamen niet uit Noord-Nederland (figuur 6). De eerste betreft een jonge vogel die op 28 augustus 2011 geringd werd in Leek en op 28 september 2011 door een ringer werd gevangen in de Oostvaardersplassen op 101 kilometer van Leek. Verder zijn er twee meldingen die betrekking hebben op België. De eerste betreft een volgroeide vogel geringd op 18 maart 2007 in Leek en gemeld op 10 oktober 2008 in Oost-Vlaanderen op 285 kilometer van Leek. Deze vogel werd in Leek ook gevangen op 21 april 2007. De tweede vogel werd 9 oktober 2009 als jong geringd in Luik en op 30 juni 2010 gevangen in Aduard op 321 kilometer van de ringplaats.

Discussie

Heggenmussen broeden in geheel West- en Noord-Europa (Cramp 1988). Zink (1975) heeft aan de hand van 448 ringmeldingen de trek van de Heggenmus op Europese schaal beschreven. Alleen de vogels uit het noordelijkste deel van het broedgebied trekken in de herfst alle weg, elders is de Heggenmus standvogel of slechts deels trekvogel. De trekrichting in de herfst ligt tussen ZW en ZZW. Behoudens verplaatsingen over korte afstand zijn hierop weinig uitzonderingen. Dit beeld is ook op Nederland van toepassing (Speek & Speek 1984) en is recent aan de hand van een veel

Figuur 6. Ringmeldingen van Heggenmussen die betrekking hebben op Leek (rood) en Aduard (blauw) en gemeld zijn buiten Noord-Nederland. De twee vierkanten geven de onderzoeksplaatsen Leek (rood) en Aduard (blauw) aan.

groter aantal ringmeldingen bevestigd voor Nederland (www.vogeltrekatlas.nl), België (<http://odnature.natural-sciences.be/bebirds/nl/ring-recoveries>), Duitsland (Von Bairlein *et al.* 2014), Noorwegen (<http://must.ringmerking.no/kart.asp>) en Italië (Spina & Volponi 2008). In Nederland geboren Heggenmussen worden niet zuidelijker dan België teruggemeld en vogels uit Scandinavië al of niet op weg naar België en Frankrijk kunnen in Nederland worden aangetroffen (Speek & Speek 1984). De Noorse, Nederlandse en Belgische ringatlassen geven enige nuancering ten opzichte van het door Zink geschetste beeld. Het lijkt erop dat Heggenmussen uit West- en Zuidwest-Noorwegen deels via een ZZO-richting de kortste route over zee nemen naar Denemarken om vervolgens weer de voorkeursrichting tussen ZW en ZZW aan te houden. Een ander deel lijkt wel de Noordzee over te steken rechtstreeks naar Nederland. Dit leidt ertoe dat in Friesland en op alle waddeneilanden samen 17 Heggenmussen uit Noorwegen zijn gemeld tegen slechts vier uit Drenthe en één uit Groningen (uit Spijk in het uiterste noordoosten van de provincie). Noorse Heggenmussen gemeld in België worden niet aangetroffen in het westen van dit land. De verklaring zou dan kunnen zijn dat Heggenmussen die de Noordzee rechtstreeks oversteken via de waddeneilanden in Nederland komen. De

vogels die via Denemarken komen, missen Noordoost-Nederland en bereiken via Oost-Nederland en het westen van Duitsland het midden en oosten van België en Frankrijk (maar niet in het noordwesten van dit land).

In Leek is de kans dus klein dat we naast plaatselijke Heggenmussen trekvogels uit Scandinavië aan zullen treffen. Er is ook geen enkele ringmelding die daarop wijst. Wel zijn er twee ringmeldingen die betrekking hebben op België. De data waarop de vogels in Groningen waren (21 april en 30 juni) wijzen niet op doortrekkers naar Scandinavië, maar op plaatselijke Groningse vogels.

Het is verleidelijk de najaarspiek in de vangsten toe te schrijven aan trek. Het beperkte aantal eigen terugvangsten lijkt dit te ondersteunen. De kans een plaatselijke vogel meerdere malen te vangen is echter klein (tabel 2). Het relatief hoge aantal ringmeldingen van 21 binnen 25 kilometer maar vooral binnen 5 kilometer vanaf Leek ten opzichte van slechts drie op grotere afstand (figuur 5 en 6) wijst veel meer op dispersie van plaatselijke vogels. Het voorjaarspiekje betreft gezien de eigen terugvangsten van deze groep in het broedseizoen (tabel 1) ook plaatselijke vogels die mogelijk zuidelijker hebben overwinterd. Het gewichtsverloop in de loop van het jaar (figuur 4) duidt ook niet op een grotendeels trekkende populatie. Aannemelijk is dat we in Leek niet te maken hebben met doortrekkers uit Scandinavië, maar met plaatselijke vogels die hooguit voor een klein deel wegtrekken tot in België. De dip in de gewichten tijdens de najaarspiek past niet bij wegtrekkende vogels. Die zouden juist hogere gewichten moeten hebben door de aanmaak van trekvet. De stijging van de gewichten naar een wintermaximum past bij overwinterende vogels. In onderlinge samenhang leidt het vorengaande tot de conclusie dat de Heggenmussen in Leek plaatselijke vogels zijn die voor een klein deel wegtrekken tot in België.

Dankzegging

Met dank aan Klaas van Dijk en Henri Zomer voor de gegevens van de Heggenmus uit de Duitse trekvogel-atlas.

Literatuur

- Bairlein, F. von, J. Dierschke, V. Dierschke, V. Salewski, O. Geiter, K. Hüppop, U. Köppen & W. Fiedler. 2014. Atlas des Vogelzugs: Ringfunde deutscher Brut- und Gastvögel. Aula-Verlag, Wiebelsheim.
- Bijlsma, R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Boekema, E. 2016. Vogels in Groningen. Profiel Uitgeverij, Bedum.
- Cramp, S. (ed.). 1988. Handbook of the birds of Europe, the Middle East and North Africa: The birds of the Western Palearctic. Volume V. Oxford, Oxford University Press.
- Hudde, H. & R. Vohwinkel. 1997. Zur Phänologie des Herbstzugs der Heckenbraunelle (*Prunella modularis*). Vogelwarte 39: 48-60.
- Koopman, K. 2016. Koolmezen in Leek. Wat veroorzaakt de jaarlijkse fluctuaties in de aantallen? De Grauwe Gors 43: 8-14.
- SOVON. 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. Sovon, Arnhem.
- SOVON Vogelonderzoek Nederland. 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Speek, B.J. & G. Speek. 1984. Thieme's vogeltrekAtlas. Thieme, Zutphen.
- Spina F. & S. Volponi. 2008 - Atlante della Migrazione degli Uccelli in Italia. 2. Passeriformi. Ministero dell'Ambiente e della Tutela del Territorio e del Mare, Istituto Superiore per la Protezione e la Ricerca Ambientale (ISPRA). Tipografia SCR-Roma.
- Svensson, L. 1992. Identification guide to European passerines. 4th edition. Stockholm, Zweden.
- Zink, G. 1975. Der Zug europäischer Singvögel, ein Atlas der Widerfunde beringter Vögel, 2. Lieferung. Vogelzug-Verlag Dr. Gerhardt Zink, Möggingen.

Websites

- <http://odnature.naturalsciences.be/bebirds/nl/ring-recoveries>
www.vogeltrekAtlas.nl
<http://must.ringmerking.no/kart.asp>

Klaas Koopman
klaas.tilly.koopman@hetnet.nl